

דרכים חדשות בעבודת ה'

תגובה לתגובה

מיכל טיקוצ'ינסקי

לפני כארבע שנים פרסמתי מעל דפי אקדמות מאמר המלכך את מושג הזהות של נשים בדורנו על פי ההלכה, לאור השינויים האנושיים, התרבותיים והחברתיים שבהם אנו נתונים, ובכללם מגמת השוויון בין גברים לנשים התופסת מקום משמעותי בחוויה היומיומית שלנו. במציאות ימינו, נשים וגברים מאיישים תפקידים דומים והחלוקה הדוגמטית בין 'נשי' ו'גברי' היטשטשה עד מאוד ובוודאי אינה מפולחת עוד בחדות כבעבר. החוויה הזאת היא המציאות שכתוכה אנו חיים ועל כן ההלכה חייבת להתמודד אתה, שכך המציאות, כתיאורו של הרב יהודה ברנדס, היא אחד מעמודי התווך שעליהם נשענת כל שאלה הלכתית:

על שלשה דברים מעשה הפסיקה עומד. על המקורות, על המציאות ועל שיקול הדעת של הפוסק. המקורות – הם מקורות ההלכה, מן המשנה ועד ימינו. המציאות – היא תיאור המעשה והנתונים שלגביהם נדרשת הפסיקה. ושיקול הדעת – היא מלאכתו של הפוסק, לגזור מן המקורות ובעזרתם התייחסות אל המציאות כפי שהוא מעריך אותה.¹

מתוך הבנה עמוקה שההלכה אכן חייבת לתת את דעתה על השינויים הללו, כתבת את המאמר אשר ככותרתו, נוגע בשאלת היסוד: שאלת הזהות של נשים בדורנו. כיוון שהמאמר נגע בשאלה כה עמוקה היורדת עד לשורשי החוויה הדתית והאנושית של כל אישה ואישה, אני שמחה עד מאוד שיש לו הדים ושימוש מעט כלפיו גם ביקורת,

1 יהודה ברנדס, "טללי ברכה", מקור ראשון.

הרבנית ד"ר מיכל
טיקוצ'ינסקי
משמשת כראשת
בית המדרש
לנשים בהיכל
שלמה, מכללת
הרצוג, עומדת
בראש תוכנית
הלכה במגדל עוז
ומרצה במרכז
האקדמי שלם

כי השיח בנושא חייב להתקיים בצורה ערנית ומודעת. אני אשיב כדרכי וכראות עיני ובפרט אנסה לחדד מה שנדמה שלא הובן לאשורו. אך לא לפני שאודה לד"ר רונית עיר-שי ולחביר שלם על שהציפו שוב את הנושא וחייבו אותי להיכבד ולהיכנס שוב לעומקו של דיון. מה עוד שמרחק השנים, גם אני חידדתי תובנות וליקטתי עוד מקורות מעניינים ורלוונטיים.

ארבע אסטרטגיות

במאמרי דאז הצגתי ארבע אסטרטגיות פעולה אפשריות במסגרת ההלכה, לגישור על הפערים שבין החוויה האנושית ומקורות ההלכה: (א) איתור המקומות שבהם ההלכה מחייבת נשים אך הנוהג שונה, ומכאן שדרך הפעולה הנדרש הוא השבת עטרה ליושנה, כגון זימון; (ב) איתור המקומות שבהם המקובל הוא שגברים בלבד מעורבים על אף שאין מדובר במעמד הלכתי כלשהו, גם במקרה זה אפשר לוותר על ההבדלה המקובלת בין אלו לאלו, כגון עריכת חופה וקריאת כתובה; (ג) איתור המקומות שבהם אין אפשרות לתקן מן היסוד, שכן ההלכה יוצרת פער מובנה, כגון בענייני גירושין וקידושין – שאז ניתן לתקן תקנות, מבלי לשנות בצורה תשתית את הקביעה ההלכתית, ולגשר על אי השוויון; (ד) והאסטרטגיה הרביעית שעליה נסבה מחלוקתנו, נוגעת למקומות שבהם לטענתי, שיתוף נשים מתברר כפיקציה הלכתית חסרת תוכן. אסטרטגיה זו נועדה להציע לבחון מחדש את מקורות חז"ל ומקורות הספרות הרבנית לדורותיה ולהציע חלופות הלכתיות לנשים, באופן שייצרו מקום של עבודת ה' לנשים, גם אם אינו מתכתב בהכרח עם עבודת ה' של הגבר. ודוק, אין כוונתי למציאת הנוסחה ל'פרפטום מובילה', להמצאת רעיונות ופרקטיקות יש מאין, כדברי הכותבים, אלא להפך; אני מבקשת לחלץ יש מיש. כוונתי בדברים הייתה לבחינה שורשית, חוזרת ומעמיקה, של מקורות חז"ל, אשר עשויה להניב הלכה מגובשת ומסודרת, בדרך שתביא ברכה גדולה. יחד עם זאת, חשיבות המאמר אינה כדוגמאות המובאות בו. ציינתי כבר אז שייתכן וכוח על תחומי הלכה כאלה ואחרים, על כן אני נמנעת מלהיכנס לפרטי הדיון ההלכתי הנוגע לקריאה בתורה למשל, אף שהכותבים מנסים לגרור אותי לתוך הפולמוס הספציפי הזה ולשאלה מי יכריע בה.² אדרבה, ארבע האסטרטגיות אינן מגבילות אלו את אלו, כולן משרתות את פוסקות ופוסקי ההלכה במקביל. אם ניתן לבחון את הנושא ההלכתי מחדש ולגלות שיש דרך לגיטימית לפרשו אליבא דעיקרון השוויון, אין זה נוגד את המאמר שמבקש לשרטט עקרונות כלליים.

יחד עם זאת, התגובה מתעלמת מן הקושי שאני מעלה דרך הפריזמה המעניינת והייחודית של שאלת צירוף נשים לעדות. במקרה הזה מתברר שעל מנת להכשיר את הצירוף, עלינו לומר שנשים אינן ראויות להעיד כלל, ועל כן אינן פוסלות את העדות כשהן מצטרפות אליה. האם כך נכשיר עדות נשים? על בסיס פיקציה שעניינה מבחינה מהותית לעג לנשים? לאזוני האפשרות הזאת חורקת. איני באה לומר שזה

2 הערת עורכת: וראו דיון בגיליון זה, בין רבקה לוביץ למגיביה, על נקודה זו בדיוק.

3 הדיון בשאלה מי יכריע במחלוקות השונות, יבחן את המנגנונים המדויקים וכשרותם, אינו מענייני של מאמרי כלל. כולנו כמובן 'שחקנים' על אותו מגרש.

לא לגיטימי אלא שאני סבורה שלא כך נביא את הגאולה המיוחלת לעולם. בזו גם מתייחדת האסטרטגיה הרביעית מן האחרות. היא מתייחדת למצבים הלכתיים שבהם השוויון החיצוני הנחזה עומד בניגוד גמור לאי-השוויון המהותי. והיא מביאה בכנפיה בשורה אחרת ושונה מאלו שנבחנו עד היום. כמובן, מי שמתכוונן בעמוד האחד בלבד מבין השלושה שעליהם נשענת הפסיקה – המציאות – מבלי לייחס חשיבות כלשהי לערך הדתי של שני העמודים האחרים – ההלכה ומקורותיה ושיקול הדעת של הפוסק – לא יגיע לאותן המסקנות.

פערי שפה

נקודה זו מביאה אותי לפער המובנה שנדמה שקיים בין הפרספקטיבה שממנה אני כתבתי את מאמרי, ובין הפרספקטיבה שממנה כתבו המגיבים את תגובתם. פער זה מתבטא הן בשפה והן בהשקפה ובעמדות המוצא. נקודת המוצא שלי היא העיון הטקסטואלי והלמדני המקנה מעמד תורני-הלכתי לכל מעשה ולכל ריטואל, ואילו נקודת המוצא של המגיבים, כך נדמה, היא תרבותית וחוויתית. איני חולקת על חווייתיה והתרגשותה הכנה של אישה החווה קירבת ה' בעת עלייה לתורה, לראשונה או בפעם האלף, אך לא החוויה לכדה היא אבן הבוחן לקביעת הזהות היהודית של הנשים. להבנתי, זו רק נקודת המוצא לדיון. בסופו של דבר, המבחן למשמעותם של המעשים הללו הוא לא רק החוויה אלא גם המפגש שלה עם המקורות.

דווקא משום כך, ברצוני להציע בפני הכותבים מקור חשוב, שיוכל לתמוך במידה מסוימת בעמדתם ולעמוד כאנטי-תזה לטיעוניי, בדבר משקלו ההלכתי של מעשה פיקטיבי. במשנה במסכת שקלים (א, ג) נאמר שנשים ועבדים וקטנים אין ממשכנים אותם אם לא שילמו את מחצית השקל. דין זה המתניח רק לסנקציה שאפשר לנקוט כלפי מי שלא שילם את חובו למחצית השקל, הוא דין משני וממנו ניתן ללמוד על הדין העיקרי. הסיבה לכך שאין ממשכנים נשים, עבדים וקטנים בגין חוב מחצית השקל היא שהם פטורים מנתינתו. הפטור של נשים לא הוסבר על ידי חז"ל. בעל הרוקח סבר שפטור זה נגזר מן הפסוק: "ונתנו איש כופר נפשו" (שמות כא, יב). לדבריו, מכאן למדו: "איש ולא אישה".⁴

והנה, על אף שנשים פטורות ממחצית השקל קובעת המשנה (שם, משנה ה): "אף על פי שאמרו אין ממשכנין נשים ועבדים וקטנים, אם שקלו מקבלין מידן". ההיתר לקחת מנשים שקלים שהביאו, אף על פי שהן פטורות, הוא סבוך הלכתית, בדומה ל'פלונטר' שקיים בשאלת צירוף נשים לעדות, שכן הצ'בר של מחציות השקל משמש לקורבנות הציבור. זוהי הקרן שממנה קונים לאורך השנה את הקורבנות המובאים בשם כלל ישראל ועל כן, יש עניין שלא יתערבו בכספים אלו תרומות למקדש, שכן נרבה אינה בעלת אופי ציבורי. הלכתית, לא ניתן להשתמש בתרומות נרבה לייעוד של קורבנות ציבור ואם נשים פטורות ממחצית השקל, אזי מחצית השקל שהן מביאות, גם

4 ר' אלעזר מגרמיזא, ספר הרוקח, הלכות ארבע פרשיות, סימן רלג, ד"ה: 'פרשת שקלים'; הרב רוד פרגל, קרבן העדה, ירושלמי שקלים, פרק א הלכה ג, ד"ה: 'אבל לא נשים'; הרב משה מרגלית, פני משה, שם; נזכר גם בפירוש רע"ב למשנה.

אם הן מתמלאות רגשי קודש מן המעשה וחווה נעלה ומרוממת – אינה יכולה לשנות את מהות הנתינה כנתינת נדבה.⁵

ר' עובדיה מברטנורא, בפירושו למשנה, מבאר שהדין הקובע שלמרות זאת ניתן לקחת מהן מחצית השקל אם התנדבו לעשות כן, מותנה בכך שהן תמסורנה את הכספים במתנה גמורה לציבור. פירושו זה של הרע"ב לקוח בהשאלה מדיון על מחצית השקל שמביאים כוהנים. מעדותו של בן בוכרי במשנה (שם, משנה ד): "כל כהן ששוקל אינו חוטא", ניתן להבין שגם כהן, הפטור ממחצית השקל, יכול להשתתף עם הציבור ולתת מחצית השקל משלו.⁶ הגמרא במסכת ערכין מבררת דין זה של כהן ותוהה, כיצד ייתכן שאדם שפטור ממחצית השקל ישתתף בגבייה, והלוא יגרום שיביאו חולין לעזרה?! ומבואר שם, שיש לומר שהכהן מקדיש את הכסף לציבור והציבור תורם אותו לקורבנות הציבור. כלומר, אנו משליכים על נתינת הכהן פרוצדורה מסוימת המכוונת אותו לתרום את מחצית השקל בדרך שתכשיר את הגבייה. מכאן, שלעתים ניתן לייצר מנגנון עוקף, פיקטיבי כשלעצמו, על מנת לאפשר שותפות. המטען החדש והתיאורטי נוצר כדי להכשיר את השוויון הנחזה שבמעשה של הכהן, ועדיין המעשה הוכשר וקיבל גושפנקה ולא נאמר כאן שיש קושי עם עצם העובדה שנוצרה פיקציה הלכתית שמכשירה את הנתינה.⁷

על כל זה ניתן כמובן, להוסיף גם את הדיון של הראשונים בשאלה, אם נשים המקיימות מצוות עשה שהזמן גרמן עוברות על 'בל תוסיף'. הדיון מוסיף נופך לשאלתנו מנקודת מבט נוספת: האם יש מטען שלילי בהצטרפות לעבודת ה', כזו שה' לא ציווה עליה?⁸ מן העיונים הללו מתקבלת התמונה שניתן להתחייב במצוות שאין מחויבים בהן, גם אם המטען משתנה מעט בעקבות השותפות, וכי אין לזלזל בשוויון הנחזה. גם לא ברור מה מידת הפגיעה שלו בשוויון המהותי ואם כן, בהחלט יש מקום למחלוקת ולדיון (שבאופן אבסורדי מעט, מתקיים כרגע ביני לביני).

החתירה לשוויון וזהותן של נשים בדורנו

במאמרי הוצגה קריאת כיוון נחרצת לפיה יש לחתור לפרשנות שתגשר על הפערים שבין המציאות ובין ההלכה, ככל שהדבר ניתן. מנקודת מבטי, החתירה לשוויון אינה מציבה אולטימטום בפני ההלכה. ברור לי לחלוטין שיש מקרים שבהם, גם אחר כל המאמצים, ניוותר כשהכלים והמנגנון ההלכתיים אינם מאפשרים לנו להתוות תהליכים שהם בכחינת מרפא למרחק הגדול שבין ההלכה והמעשה. במצבים מסוימים נידונו גם

5 השאלה המקבילה לגבי קטנים אף חמורה יותר כיוון שקניינם אינו קניין. ונמצא קורבנות ציבור קרבים משל היחיד או אפילו מן החולין. וכתבו על זה אחרונים רבים. ראו למשל, קצות החושן סימן רלה, ס"ק ד. דווקא שאלת התרומה של נשים לא טופלה מן ההיבט הלמדני כמעט.
6 מובאת במשנה גם דעה החולקת וסוברת שכהן חייב להשתתף במחצית השקל.
7 ראו בבלי ערכין ד, ע"א.
8 ראו: רש"י ראש השנה, לא, ע"א, ד"ה: 'הא נשים מעכבין'; רש"י, עירובין צו, ע"א, ד"ה: 'ולא מיחו'; תוספות שם, ד"ה: 'דילמא סבר'; הרב ישעיה די טראני, ספר המכריע סימן עח, לגבי חיוב סומא במצוות.

להקרבה. ועל כן, גם אם "איננו מפסיקות לרצות לשנות אותן", אנו מקבלות עלינו את עולה של ההלכה.

עובדה היא שלעתים ההלכה מבחינה בין גברים לנשים אך להבנתי ולטעמי, היא אינה מבחינה בין הקטגוריות 'גבריות' ו'נשיות'. מאמרי זה לא בא כאמור, לדון בפתרונות הפרקטיים השונים אלא להציג תפיסה עקרונית שלפיה המקורות ההלכתיים שואלים שאלות של זהות, ושניתן להאזין לקולם גם מעבר להוראה המעשית הגנוזה בהם. ההלכה נתפסת בעיני כמחייבת לא רק במישור המעשי אלא גם במישור התיאולוגי. ככזו היא מגדירה את זהותי כאישה דתייה ושומרת הלכה.

עקב אכילס

אני מסכימה עם ביקורתם המרומזת של הכותבים בדבר צרות האופקים שמעניק לנו הזמן. כמבט לאחור ניתן לראות שחלו שינויים רבים במעמד האישה בהלכה ואלו ממשיכים להתחולל ולתת אותותיהם בתוככי השיח ההלכתי. וכך קורה לא אחת שעניינים כאלה ואחרים, שהיו נראים לפני זמן כשייכים לגברים בלבד – גם בהלכה המנוסחת ולא רק בפרקטיקות הנוהגות – הפכו אט אט למחוזות ולמרחבים משותפים לגברים ולנשים כאחד. הדוגמה הבולטת ביותר היא לימוד תורה לנשים. היום יש קונצנזוס הלכתי מלא בעניין זה המאפשר ואף מחייב לימוד תורה על ידי נשים, אף שבשולחן ערוך נמצא דברים מפורשים, כתובים שחור על גבי לבן, שלא מקבלים לימוד תורה של נשים לכתחילה, בלשון המעטה.⁹ ועדיין, במציאות ימינו, נשים לומדות תורה ואין פוצה פה ומצפצף. לא אחזור כאן על היריעה ההלכתית שנידונה במאמרים רבים אשר אפשרה את הפרשנות המרחיבה, וגם לא על התהליך ההיסטורי והחברתי שתרם את חלקו לשינוי; ואף אמנע מלהצביע כאן על הפערים בחוויית לימוד התורה של נשים, ובתפיסות השונות המכשירות אותה ומגדירות פרקטיקות דומות כנבדלות מהותית. אתמקד רק בכך, שהתהליך הזה, אינו למרות מה שכתוב אלא על פי מה שכתוב ושהכלים שהכשירו לימוד תורה לנשים בדיעבד או לכתחילה הם כלים פרשניים לגיטימיים.

ברור לגמרי שתהליכים פרשניים עשויים להתהוות ולהתרחש עם הזמן, ושעניינים שבעת כתיבת המאמר ההוא או הזה נדמים כסופיים וחד משמעיים, יכולים להפוך במרוצת הזמן, בתהליך פרשני מזדחל או מואץ, לאפשריים, לגיטימיים ופתוחים לחלוטין. אני מודעת לכך והייתי מודעת לכך גם בעת כתיבת המאמר ומשום כך ביקשתי להימנע מן הפרטים ולהתמקד בעקרונות. אף לקחתי בחשבון שייתכן ששלוש מתוך ארבע האסטרטגיות שהצגתי תתבטלנה כליל, כי מעמדה של האישה ישווה ככול.¹⁰ ניחא, גם מגילת תענית בטלה, ועדיין נכונה לשעתה הייתה.

9 שולחן ערוך יורה דעה סימן רמו, סעיף ו. ואין כאן המקום להפנות למקורות המרוכבים שעסקו בנושא הזה בכללותו.

10 ותמיד ייתכן שיקרה גם ההפך מהמצופה.